

Бібліотечний форум:

історія, теорія і практика

Науковий, інформаційний щоквартальний журнал

Засновник – фізична особа
Башун Олена Володимирівна
Реєстраційне свідоцтво
КВ № 21735 -11635 Р
від 21.12.2015
Заснований у грудні 2015 року,
м. Київ

Головний редактор
Олена Башун, канд. пед. наук

Звертайтеся до редакції:

вул. Бакинська, б. 37, к. 321,
м. Київ, 04086
067-625-36-52, 066-840-97-83
e-mail: olenabashun@gmail.com
Сайт журналу:
<http://www.libraryforum.info>

Журнал

“Бібліотечний форум: історія, теорія і практика”

Передплатний індекс **09923**
Передплатити журнал на CD, online,
off-line можна безпосередньо в
редакції
ISSN 2518-7341

Відповідальність за точність
поданих фактів, цитат, цифр
та прізвищ несуть автори
матеріалів.

Редакція залишає за собою
право літературного редагування
і скорочення статей.

Рукописні матеріали не рецензуються
і не повертаються.

Редакція не завжди поділяє
думку авторів.

За зміст рекламних та інформаційних
повідомлень редакція відповідаль-
ності не несе.

У разі передруку посилання на
журнал

«Бібліотечний форум: історія, теорія і
практика» обов'язкове.

© Бібліотечний форум: історія, теорія і практика

Інформаційний партнер
журналу –

Українська бібліотечна
асоціація

З	Законодавче регулювання галузі культури
М	Вергунов В. Наслідки для гуманітарної політики держави від чергової спроби видавців внесення змін щодо забезпечення бібліотек обов'язковим примірником...!!!.....2
І	Бібліотеки і війна
С	Лупан А. Не словом єдиним: культурний і волонтерський фронт бібліотек Буковини.....6
Т	Петренко Н., Вірютіна К. Пошук нових моделей міжнародного партнерства задля відбудови Харківської державної бібліотеки ім. В. Г. Короленка.....10
З	Ушеренко Д. Проблеми бібліотечно-інформаційного сервісу в умовах надзвичайних ситуацій.....15
М	Фесенко Н. Мріємо, діємо, наближаємо перемогу: з досвіду роботи з молоддю в бібліотечних закладах Сумщини.....17
І	Інтернет-технології в бібліотеках
С	Марчук Л., Панарін Г., Рудзський Л. Вебкалендар знаменних дат як новий формат краєзнавчої інформації.....20
Т	Бібліотечно-бібліографічні ресурси бібліотек
З	Гончаренко М. Підвищення інформаційної місткості універсального підсобного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.....22
М	Соколов В. Значення та основні завдання використання методів моделювання бібліотечного фонду в оптимізації роботи бібліотек.....25
І	Бібліотечно-бібліографічне обслуговування
С	Нагорнюк О. Розмовний клуб в бібліотеці.....32
Т	Сагетдінова Н. Бібліотечно-інформаційне обслуговування користувачів картографічних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.....34
З	Шевченко О. Назва має значення.....36
М	Мережа бібліотек
І	Вовк В. Організація дисертаційного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (історія і сучасність).....39
С	Мельник М. Працюємо, вдосконалюємося та рухаємося вперед попри всі випробовування.....41
Т	Пасмор Н., Покусай Л. Адаптивні заходи бібліотек як спосіб подолання викликів сьогодення.....44
З	Бібліотечна освіта, підвищення кваліфікації
М	Амельченко Ю. Бібліотека: маленькі ідеї для великих змін.....48
І	Гаврілова В. Все про мобінг або правила виживання у токсичному колективі.....51
С	Ювілей бібліотек
Т	Клюй Т., Казакова Л. Чернігівська обласна бібліотека для дітей – 125 років служіння дітям.....55
З	Вітаємо ювіляра
М	Мацей О., Молчанова С. Від бібліотекаря – до директора. Шлях до успіху (до 60-річного ювілею директорки Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету О. Б. Айвазян).....59
І	Літературна сторінка
С	Ніконенко Т. Зарічанська перлина.....63

Адаптивні заходи бібліотек як спосіб подолання викликів сьогодення

У статті розглянуто проблеми осмислення й впровадження адаптивних заходів і підходів у діяльності університетських бібліотек для подолання викликів воєнного часу. Реперними точками у цих трансформаційних процесах стали: орієнтація бібліотек на виконання невідкладних стратегічних завдань університетів; посилення системних і міжсистемних зв'язків як усередині ЗВО, так і з міжнародною спільнотою через участь у закордонних проектах і програмах, поживлення інформаційних комунікацій. Доведено, що кооперація і координація діяльності у бібліотечних командах, ефективна взаємодія в управлінні персоналом і ресурсами, адвокації та соціальне партнерство, формування інноваційного workspace цифрового простору університету залишаються сьогодні трендовими напрямками роботи.

Сучасні виклики, які постали, з одного боку, у зв'язку з глобалізацією, розвитком електронних комунікацій, диджиталізацією, стратегічною орієнтацією на інноваційний workspace в системі сучасної освіти й науки, а з другого – через повномасштабну війну рф проти нашої держави, зумовили необхідність запровадження нових підходів, вжиття адаптивних заходів задля належного функціонування університетських бібліотек. Наразі існує необхідність передусім осмислити й оцінити можливі шляхи їх подолання та зосередити увагу на віднайденні нових підходів до організації діяльності бібліотек як інформаційно-комунікаційного комплексу ЗВО. Виходячи зі сказаного, на сьогодні, коли на території нашої держави тривають бойові дії, актуальним завданням є вжиття нестандартних взаємопов'язаних заходів, мета яких – подальша трансформація університетських бібліотек як спосіб подолання викликів сьогодення.

Наведене набуває значущості в контексті того, що в сучасному світі стрімко все змінюється. Так, начебто не дуже багато часу минуло з моменту впровадження цифрових технологій, але нині, коли майже вся світова спільнота стикнулася з необхідністю перейти до дистанцій-

ної освіти, сфера їх використання суттєво розширилася, вони стали надійним помічником і супутником. Цілком логічно, що на тлі цього саме університети й бібліотеки, колективи яких докладають зусиль до того, щоб забезпечити широкі можливості для навчання, просвітництва, виховання, поширення знань, проведення наукових досліджень з питань культури, політики, різних аспектів права, соціальних відносин тощо, перетворилися на важливі соціальні, документно-комунікаційні, інформаційно-освітні інституції суспільства, інноваційні середовища. Саме тому університетська спільнота, на наш погляд, має цінувати й культивувати різноманітні й нестандартні інноваційні підходи, що базуються на застосуванні телекомунікаційних технологій інформаційно-бібліотечного забезпечення сучасної освіти й науки.

Вказане набуває особливого значення саме тепер, коли наша держава перебуває в надскладних умовах через те, що армія рф починаючи з 24 лютого 2022 року кожного дня вбиває українців, цілеспрямовано знищує національну освіту й культуру, руйнуючи будівлі і корпуси університетів, бібліо-

тек, шкіл, театрів тощо. Як зазначає бібліотекар Бодліанської бібліотеки Оксфордського університету для «The Atlantic» Річард Овенден, бібліотеки й архіви України як репозитарії, сховища знань стали мішенню російської агресії [3]. Крім того, країна-терористка вдається до кібератак, вкиду дезінформації, втручається у роботу ботів, месенджерів і сайтів, навіть намагається блокувати їх тощо, а це, звісно, впливає на ситуацію в багатьох сферах, у тому числі й соціальному просторі, призводить до настання негативних, інколи непередбачуваних, наслідків, як-от порушення усталеного порядку організації основних процесів життєдіяльності держави, університетів і бібліотек. Так, в областях, де велися чи ще тривають бойові дії, а також на звільнених від окупації українських територіях, росіянами знищено і серйозно пошкоджено 479 бібліотек, із них 25 університетських, зруйновано 1 271 об'єкт культурної інфраструктури, зазнали пошкодження понад 2 тисячі закладів освіти, 125 повністю зруйновані. Зокрема, до повномасштабного вторгнення на територіальних громадах Харківщини функціонувало

24 ЗВО, нині 21 заклад відчув на собі агресивні дії країни-окупанта [2]. Звісно, ці дані неостаточні, збір інформації триває, фіксація відомостей та фактів про пошкодження, яких зазнали бібліотеки сьогодні можливо доповнювати також за допомогою розміщення даних про руйнування на загальнонаціональному сайті (<https://damaged.in.ua/>), що діє у рамках проєкту «Росія за-платить» [7].

Усе наведене вище дає підстави стверджувати, що нині чи не найгостріше постала проблема доступу до освіти в цілому. Як уже наголошувалося, від початку запровадження правового режиму воєнного стану через невинуватену агресію РФ проти суверенної держави України одним із викликів стало очевидне зменшення можливостей студентської спільноти, викладачів, науковців, власне й бібліотекарів, відвідувати робочі місця, бібліотечні локації, користуватися бібліотечними фондами і ресурсами офлайн. Як наслідок, порушено усталений порядок організації основних процесів обслуговування користувачів і функціонування окремих відділів. Цілком логічно, що за таких умов набула актуальності проблема доступу до ресурсів ЗВО, фондів і баз даних їх бібліотек. Враховуючи це, бібліотеки, які завжди відіграють важливу роль в організації навчального процесу і забезпеченні його безперервності, гуртуються, щоб бути рушіями боротьби на інтелектуальному фронті за мізки українців, тим самим наближуючи Україну до перемоги. У цьому непростому процесі бібліотекарі-комунікатори, інноватори змушені частково перебирати на себе функції фактчекера, які притаманні журналістам, перевіряючи достовірність фактів задля виявлення фейків, дезінформації. Зокрема, працівники бібліотек за допомогою спеціальних ресурсів, інформаційних плакатів, що розробляються спільно з відповідними службами університетів, результатів осінт-розвідок професійно (разом із фахівцями) тлумачать поняття «дезінформація», «пропаганда» й «агітація», пояснюють їх взаємозв'язок, методи й шляхи попередження їх негативного впливу,

розміщуючи інформацію стосовно цифрової безпеки та медіаграмотності на віртуальних платформах, які працюють на основі відкритих джерел. Усе це набуває значущості в контексті того, що з метою інституційно-правового регулювання освітньої сфери Міністерством освіти і науки України ЗВО і університетські бібліотеки на період дії воєнного стану переведено переважно у дистанційний формат діяльності, що змусило знаходити комплексне рішення питань розробки й впровадження адаптивних заходів, можливо, не завжди популярних, які сприяли б (зрозуміло, за мінімальної чисельності працюючих команд) налагодженню функціонуванню всієї університетської бібліотечно-інформаційної системи, щоб мати можливість навчатися, боротися, а в подальшому і здолати ворога. Зауважимо, що злочинні дії армії РФ у центрі уваги світової спільноти, яка не лише засуджує такі вчинки, а й допомагає Україні в протистоянні окупанту.

Таким чином, у воєнний час адаптація (adaptation) стає одним із важливих складників процесу пристосування всієї системи, індивіда до змінних умов соціуму. Виходячи з цього, приведення індивідуальної та колективної діяльності у відповідність до реалій сьогодення стає вагомим чинником подальшого розвитку й ефективного функціонування університетських бібліотек і здобувачів вищої освіти. Однак слід пам'ятати, що вирішення адаптивних завдань, як-от упорядкування штатних розкладів, організація дистанційної праці тощо, потребує певної стресостійкості, досягнення взаємозамінності, добре налагодженої системно-організаційної, інформаційно-ресурсної, структурно-семантичної консолідації й ефективної комунікації усіх учасників університетсько-бібліотечної спільноти незалежно від їх місця знаходження.

Не менш серйозним викликом стало й те, що війна змусила багатьох викладачів, студентів, бібліотечних працівників залишити місця проживання, мігрувати й інтегруватися в нові безпечні умови перебування [1]. Тривожними, на наш

погляд, є дані опитування Gradus Reseach, відповідно до яких 13% українських мігрантів навіть після закінчення війни не планують повернутися додому [6]. Зважаючи на все вказане, адаптація передбачає вчинення певних послідовних дій, спрямованих на подолання викликів і наслідків міграційних процесів за рахунок дотримання більш гнучкої політики у прийнятті рішень, швидкої трансформації всієї інформаційної системи внутрішніх і зовнішніх комунікацій в університетському середовищі. Йдеться насамперед про наступне: адаптування бібліотечного персоналу до умов сьогодення; швидке, оперативне, злагоджене реагування на нові виклики; впорядкування й максимальне задіяння фахівців, необхідного арсеналу технологій, ресурсів із метою забезпечення ефективного комунікування. Такі екстрені заходи допомагають, як правило, отримати корисний ефект від бібліотечної праці (бібліотечні послуги); задовольнити інформаційні потреби здобувачів вищої освіти, зокрема, завдяки віднайденню ефективних віртуальних засобів надання якісних освітньо-наукових сервісів з онлайн доступом користувачів до інформації та необхідного матеріалу в режимі 24/7.

Спираючись на це, здійснюючи увесь комплекс адаптивних кроків, університетські бібліотеки працюють у тісному контакті з представниками кафедр, зокрема, у процесі ресурсного забезпечення інформаційних потреб акцент робиться на обов'язковості врахування організаційно-педагогічних і змістовно-педагогічних особливостей підготовки здобувачів вищої освіти, зафіксованих у навчальних планах, програмах навчальних дисциплін, планах наукових досліджень та інших програмних і навчально-методичних документах, які встановлюють вимоги до фахівців певного профілю за обраним освітньо-кваліфікаційним рівнем у межах певної спеціальності. Так, на тлі дистанційного освітнього процесу й неможливості відвідувати більшість університетів перевага в діяльності бібліотек надавалася розробці адаптивного, віртуаль-

ного інформаційно-освітнього середовища, проведенню проблемно-орієнтованого консультування користувачів у режимі віддаленого доступу, забезпеченню відкритості електронних інформаційних ресурсів, розміщенню їх на вебпорталах бібліотек, використанню зовнішніх галузевих БД, організації електронної доставки документів і наданню іншої інформаційно-ресурсної допомоги в забезпеченні навчального процесу і підтримці наукових досліджень.

Однак головне те, що впровадження університетськими бібліотеками (незважаючи на воєнні дії) адаптивних заходів відповідає сучасним викликам щодо розвитку в Україні Digital Science, системи відкритої освіти, цифрового контенту в освітньому процесі, Digital Universities, розвитку інтеграційного, компетентнісного, інноваційного підходів до освітньо-наукової діяльності. Звісно, це потребує віднайдення нових, нестандартних підходів до подальшого вдосконалення всієї системи інформаційно-бібліотечного забезпечення. Реперними точками у цих процесах стали: орієнтація бібліотек на невідкладні стратегічні завдання університетів; посилення системних і міжсистемних зв'язків ЗВО, участь у закордонних контактах, проєктах і комунікаціях. При цьому кооперація і координація діяльності бібліотечних команд, ефективна взаємодія в управлінні персоналом і ресурсами, адвокації та соціальне партнерство, формування інноваційного workspace визнаються сьогодні трендовими напрямками.

Зауважимо, що досвід багатьох бібліотек ЗВО з проведення адаптивних заходів підтверджує, що в умовах воєнних дій вимушена соціальна інтеграція (віддалена робота), за великим рахунком, не стала на заваді безперервному бібліотечному забезпеченню здобувачів вищої освіти усім необхідним комплексом соціально значущої інформації, ресурсами і знаннями. Завдяки послідовним діям, спрямованим на подолання викликів і наслідків міграційних процесів, найпомітніших трансформаційних змін набули освітньо-допоміжна, сапорт-

на, кумулятивна функції бібліотек, оскільки, як уже наголошувалося, у непростих умовах і задля подолання викликів, що постали перед нашим суспільством, саме бібліотеки, адаптуючись до реалій воєнного стану, ведучи боротьбу за оновлення і стресостійкість, тримаючи інформаційний фронт, мають і надалі функціонувати як інноваційні простори, digital середовища, місця, де відбуваються помітні зміни послуг, функцій, івентів. Крім того, повсякчасне виконання згаданих функцій забезпечується через розвиток документного, інформаційного й когнітивного складників бібліотечного комплексу, що сприяє впровадженню інноваційно-ініціативних практик роботи бібліотек і мотивує команди однодумців до креативності й творчості в організації ресурсного забезпечення потреб ЗВО. На наш погляд, це надає певний імпульс до синергії успішної діяльності за рахунок органічності, гнучкості й випереджального характеру системи внутрішніх і зовнішніх комунікацій.

Отже, з огляду на освітні трансформації процес швидкої адаптації університетської бібліотеки до віртуального середовища, іноді за соціальної дистанції, набуває ключового значення, оскільки, і це вже відзначалося, йдеться про пристосування до нових професійних і соціальних умов праці, досягнення необхідного рівня ефективності в найкоротші строки і за найменшої кількості персоналу. Приємно, що бібліотеки навіть у час російської агресії залишаються нескореними, працюють на випередження й задоволення інформаційних потреб університетської спільноти. Усе це стає можливим завдяки стресостійкості й розумінню співробітниками важливості своєї місії, подоланню природної реакції на труднощі й загрози війни, орієнтуванню на сучасні тенденції підготовки студентів, урахуванню вимог відкритої науки, що, у свою чергу, дає змогу командам бібліотек «перезавантажуватися», швидше розібратися в непередбачуваних і складних ситуаціях. Додамо, що адаптивні заходи, до яких вдаються фахівці, передбачають зміну, оновлення технологій і способів комунікацій через різні

комунікаційні канали (соцмережі, онлайн-платформи тощо). Звісно, усе перераховане сприяє підвищенню ефективності й результативності функціонування, розширенню зв'язків із внутрішніми членами університетської спільноти й зовнішніми стейкхолдерами, підвищує інформаційний образ бібліотеки. Як провідні наукові й освітні осередки університетів бібліотеки виступають посередниками у процесі донесення соціально важливої наукової, навчальної інформації до споживача, в тому числі за рахунок розробки й активного використання електронних ресурсів, формування цифрового освітньо-наукового середовища ЗВО з орієнтацією на інноваційний цифровий workspace (від англ. workspace – простір для автоматизованої та віддаленої роботи), перегляді змісту і методології підвищення кваліфікації, відшліфовуванні навчально-педагогічної майстерності задля надання якісних інформаційних послуг [5]. Так, при веденні адаптивної діяльності бібліотека формує віртуальне середовище, розвиває онлайн-комунікації задля інформаційного забезпечення точних освітніх, наукових потреб користувачів, здійснює дистанційний супровід автоматизованих бібліотечних функцій, навіть якщо технік втрачає доступ до мережевого Інтернету й автоматизованої бібліотечної інформаційної системи, активно застосовує хмарні ресурси Google, Office 365 для дистанційної роботи й комфортного електронного документообігу.

Крім того, для вирішення комплексних завдань освітнього процесу бібліотека застосовує обов'язкове попереднє вивчення інформаційних потреб здобувачів вищої освіти, тим самим забезпечуючи можливість адекватної організації праці з будь-якого зручного місця (дистанційно). Для цього вживаються такі онлайн-заходи, як:

- 1) квіз-опитування, фокус-групові обговорення з виявлення загальних потреб користувачів, надання їм інформаційної підтримки;
- 2) розробка й розміщення банків знань і галузевих БД на вебпорталах університетів і бібліотек;

3) оповіщення про доступ до нових ресурсів, повнотекстових матеріалів у соціальних мережах і месенджерах (Viber, Телеграм, WhatsApp, Інстаграм та ін.);

4) використання для ефективної комунікації електронних платформ Zoom, Google Classroom, Google Meet тощо;

5) організація скайп-конференцій, вебінарів та інших заходів;

6) проведення листування через електронну пошту й систему комунікації «бібліограф онлайн» тощо.

Не можна оминати ще й того, що через безпрецедентні збої у зв'язку, постійні обстріли, ракетні удари, яких завдає росія по містах і інфраструктурі України, а також дистанційний (з часом гібридний) формати діяльності, для університетських бібліотек певним мейнстрімом стало подальше вивчення й використання можливостей цифрового медіасвіту для застосування інформаційних технологій й досвіду цифрової індустрії у наочному представленні тематичних електронних ресурсів. Пояснюється це тим, що університетська бібліотека постійно перебуває в інформаційному епіцентрі боротьби за своєчасне репрезентування потрібного знаннєвого контенту, розробляє інноваційні ресурси, зокрема, online-лонгріди, путівники, бібліотрансформери, інтерактивні плакати, віртуальні презентації, промороліки, сторітейлінги тощо. Використання у освітньому й науковому процесах таких інтерактивних ресурсів допомагає долати, на

наш погляд, не тільки фізичну, психологічну, цифрову, а й соціально-економічну дистанцію, дозволяє мобілізувати інтелектуально-креативний потенціал бібліотеки задля вироблення нової іміджевої професійної системи цінностей, новітніх критеріїв забезпечення зручного, привабливого доступу користувачів до необхідної інформації [4].

Не менше значення має й те, що, маючи значний досвід у впровадженні бібліотечних сервісів і цифрових послуг «без кордонів», університетські бібліотеки стали активними учасниками розробки стратегічних інституційних відповідей на мінливий ландшафт цифрового навчання, дослідження відкритих освітніх ресурсів Open Educational Resources і Open Science (відкрита наука). У консолідованому бібліометричному вимірі даних й інформаційного контенту про галузеві дослідження і системи наукових комунікацій бібліотеки завжди активно підтримують рух за відкриту науку, відкриті знання, є активним учасником вебінарів із питань відкритих ресурсів, ведуть бібліометричний моніторинг наукометричних показників університетів, пошквалюють комунікації з міжнародними платформами та БД.

Підсумовуючи, наголосимо, що докладання зусиль до забезпечення безперебійності навчання, доступу до знань і інформаційних ресурсів набуває важливості, оскільки Україна – активний учасник глобалізаційних наукових процесів диджиталізації, пов'язаних із реалізацією концепції «відкритої науки», «відкритого доступу», «ство-

рення національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури та інтеграції її зі світовим науковим простором». Бібліотеки як безпосередні учасники модернізації вищої освіти й науки, адаптуючись до викликів сьогодення, працюють в епіцентрі подій, пов'язаних із розвитком інституційних політик й невідкладних стратегічних завдань університетів щодо відкритої освіти, інноваційного workspace, вільного доступу науковців до повних текстів результатів наукових досліджень через підтримку й модернізацію інституційних репозитаріїв і журналів відкритого доступу. Не дивлячись на виклики та загрози воєнного часу, бібліотекарі-новатори, бібліотекарі-креатори впевнено роблять спроби генерувати нові ідеї та сучасні інструменти для долучення до активних соціально-комунікаційних процесів, а саме: прописують головні меседжі відділів бібліотек; організують заходи; вивчають настрій й потреби студентів, науковців; постійно модернізують свої підходи до роботи, стратегічного планування, координують, аналізують, вдосконалюють діяльність відділів і команди в цілому; навчаються новому, щоб стати продуктивними й адаптованими до непередбачуваних умов сьогодення. Виходячи з цього кооперація і координація діяльності у бібліотечних командах, ефективна взаємодія в управлінні персоналом і ресурсами, адвокації та соціальне партнерство, формування інноваційного workspace цифрового простору університету залишаються сьогодні трендовими напрямками роботи.

Список використаних джерел

1. Дамчук А. Ю. Наслідки міграційних процесів для України в умовах війни. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього* : зб. матеріалів XXIV Всеукр. наук. конф. викл., молодих науковців і студентів (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 82–85.
2. Жива сучасна бібліотека – БФ Бібліотечна країна. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/modernUkrainianBooks> (дата звернення 17.05.2023).
3. Овенден Р. Війна Путіна проти Української пам'яті. *Бібліотечний фонд «Бібліотечна країна»*. URL: <https://livelibrary.com.ua/news/putins-war-on-ukrainian-memory/> (дата звернення: 17.05.2023).
4. Пасмор Н. П. Бібліотека як інноваційний workspace в системі сучасної правничої освіти. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали Всеукр. наук. конф. (25 груд. 2021 р.). Харків, 2021. Вип. 4. С. 56–57.
5. Пасмор Н., Самофал О. Бібліотека сучасного університету: зміна інформаційного образу. *Нова модель інформаційного образу бібліотеки: зміна традиційного сприйняття її призначення та функцій* : матеріали III наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 21 жовт. 2021 р.). Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2021. С. 138–144.
6. Результати досліджень. *Gradus Research. Перша смартфон-панель в Україні*. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/> (дата звернення: 27.04.2023).
7. RussiaPay. Проєкт «Росія заплатить». URL: <https://damaged.in.ua/> (дата звернення: 27.04.2023).